

Næsholms datering – dendrokronologisk eller numismatisk?

Af Jørgen Steen Jensen

Da det sidst i 1990 blev kendt, at man hos Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser var nået frem til en årstalsdatering af voldstedet Næsholm i Odsherred, var det absolut en sensation, som med god ret straks blev offentliggjort i det medie, som står til rådighed for Nationalmuseets forskere, når de selv vil styre den dagsaktuelle publicering, *Nyt fra Nationalmuseet* (1). Resultatet var som bekendt, at selve pælebroen over voldgraven dateredes til 1278, mens en gennemgribende istandsættelse dateredes til 1320 (2).

Nogle måneder senere fik undertegnede en henvendelse fra Institut for Middelalderarkæologi ved Aarhus universitet på Moesgård. Ingolf Eriksson ville gerne høre en numismatikers mening om sagen, idet han mente, at der kunne være diskutabile omstændigheder, først og fremmest p.g.a. møntfundene (3).

Ved et foredrag på Moesgård den 5. april 1991 kunne jeg sammenfatte nogle ret kritiske synspunkter: Man måtte anse Næsholm for ældre end den dendrokronologiske datering, først og fremmest p.g.a. de fem Erik Plovpenning-mønter, som var fundet der.

Når sagen var så relativ nem at gå til, skyldes det dels – naturligvis – at de på Næsholm fundne mønter i årenes løb efterhånden allesammen var blevet afleveret af udgraveren Vilhelm la Cour på Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, hvor de så var blevet bestemt af Georg Galster og indført i Fundprotokollen (4).

Men der var endnu en heldig omstændighed, som

fortjener at blive nævnt. Da en af de kendteste danske numismatikere af den ældre generation, sparekassedirektør cand. polit. Kaj G. Kaaber i 1976 fyldte 65, havde Historisk Samsfund for Holbæk Amt hyldet ham med et festskrift. Her skrev Kaabers yngre ven og medarbejder, John Gylling Weile, en opsats om »Mønterne paa Næsholm«, hvor der er en tabellarisk oversigt over fundmønterne (5).

Weile konkluderer sin undersøgelse således: »De ældste mønter fra Næsholm er slået under Erik Plovpenning, der var konge fra 1241 til 1250 ... Da der ikke er fundet mønter fra Valdemar Sejrs seneste år, må det antages, at Næsholm er blevet anlagt engang i Erik Plovpenning's regeringstid« (6).

Ja, sådan må resultatet blive ved en umiddelbar numismatisk datering. Men, da sagen er af vigtighed for vore arkæologiske kolleger, fortjener materialet en nærmere diskussion.

Først og fremmest, hvor meget kan man bruge enkeltfundne mønter til – rent dateringsmæssigt? Min gamle ven og lærermester, Georg Galster, plejede altid at citere la Cour for følgende, markante udsagn: »Mønterne – de daterer kun sig selv« (7).

Helt enig er jeg naturligvis ikke, mønter daterer nemlig ikke altid sig selv, der kan være såkaldte 'stivnede typer', som kører videre i århundreder og hvis datering man efterhånden kan indkredse, f.eks. ved hjælp af andet fundmateriale (8). Men findes der et

større fundmateriale af mønter, og kender man disse mønters normale prægningstid og cirkulationsperiode, så har man visse hjælpemidler ved dateringen (9).

Når der på Næsholm findes 28 indskriftsløse 'borgerkrigsmønter' af typer, som traditionelt dateres til Erik Menved, og 107 af dem, som henføres til Christoffer II, ja, så kan man være sikker på, at Næsholm har været et beboet og besøgt sted under disse konger, der regerede fra 1286 til 1332. John Weile mener, at ødelæggelsen af Næsholm må være sket kort efter, da ingen mønter fra 'den kongeløse tid' er fundet på stedet. Vi skal ikke gå for tæt ind på disse overvejelser, som bygger på endnu upubliceret forskning, men i stedet vende os til de ældste og i den diskuterede sammenhæng mest interessante mønter, de fem Erik Plovpenning-mønter (fig. 1). Det drejer sig om følgende, anført i numismatisk orden:

Roskilde Hbg. 4, MB 13, fundet 1953, FP 2376
Hbg. 4, MB 17, fundet 1952, FP 2322
Ribe, Hbg. 2, MB 32, fundet 1939, FP 1985
Hbg. 2, MB 32, fundet 1954, FP 2393 (10)
Hbg. 2, MB 33, fundet 1936, FP 1909 (11)

'Erik Plovpenning-mønter er sjældne', plejede Georg Galster at sige, og jeg skal ikke modsige ham. Det kan undre, fordi en række af Valdemar II Sejrs udmøntninger fra perioden 1234-1241 er særdeles almindelige som jordfund. De kendes både fra skattefund (12) og fra talrige enkeltfund (13). Også de sidste af Christopher I.s udmøntninger er såre almindelige, det drejer sig om en type, der er beslægtet med Valdemar Sejrs seneste vstdanske typer (14).

Men Erik Plovpennings mønter er, som sagt, relativt sjældne. De optræder i 3 skattefund fra hans egen tid (15), men næsten ikke senere (16). Som løsfund er de

noget mere almindelige. Der er i de små hundrede år, som er forløbet siden Hauberg publicerede sit katalog over 'borgerkrigsmønter' og indtil begyndelsen af 1980'erne fundet i 85 eksemplarer (17). Heraf er 24 præget i Lund og med få undtagelser alle fundet i Skåne eller på Bornholm. Da møntforholdene i Skåne sandsynligvis var noget anderledes end i resten af riget, ses der dog i det følgende bort fra disse, da skånske fund i øvrigt ikke er indregnede i vor statistik (18).

Her nedenfor angives tabellarisk løsfund af Erik Plovpennings mønter:

Lund

Hbg. 1	MB 1	Lilleborg, Bornholm (1)
2	2	Lilleborg (1); Roskilde (1); Lund, Skt. Stefan (1)
3	3	Lilleborg (1); Vejle, Skt. Nikolaj (1); Lund, Skt. Stefan (4)
4	4	Lilleborg (3); Roskilde (1)
5	5	Vorgod, Jylland (1); Lund, Skt. Stefan (1)
6	6	Roskilde (2); Lund, Skt. Stefan (1)
7	7	Lilleborg (1)
ubest.		Lilleborg (2); Øster Marie, Bornholm (1); ved Skanör, Skåne (1)

Roskilde

Hbg. 1	MB 8	Æbelholt kloster, Sjælland (1); Skt. Jørgen, Svendborg (1)
2	9	Starup kirke, Sønderjylland (1)
	11	ved Bogense (1)
3	12	Ørkil voldsted, Fyn (2)



Fig. 1. De fem Erik Plovpenning-mønter fra Næsholm oplagt i numismatisk rækkefølge, begyndende fra venstre: Mansfeld-Bullner (MB) nr. 13, 17 og 32, 32 og 33. Mønterne er, som det ses, meget korroderede, og de opbevares til daglig i de små æsker, hvor de er fotograferet. Selv i deres nuværende dårlige tilstand har motiverne så mange genkendelige elementer, at der ikke er nogen tvivl om møntbestemmelserne. Det behøver næppe forklaring, at vi i dette tilfælde har afstået fra at fotografere både for- og bagside på disse mønter! Foto: Niels Elswing 1992.

4	13	Næsholm (1), se fig. 1.		30-1	Torupkirke, Sjælland (1, korroderet)
	14	Gl. Lindholm (1),	2	32	Lyngby kirkegård (1),
		Særslev kirke (1), Sjælland			Højelse (1),
	17	Næsholm (1), se fig. 1			Næsholm (2), se fig. 1
5	19	Lilleborg (4)			Næstved Axeltorv (1), alle Sjælland,
6	21	Linde kirke, Jylland (1)			Ørkil voldsted, Fyn (1)
	22	Nørre Nebel kirke, Jylland (1)	3	33	Tårnborgh slotsbanke (1),
	23	Lilleborg (1),			Roskilde (2),
		Skærum kirke (1),			Holbæk Vor Frue (1) og
		Brøns kirke (1), Jylland			Sortebrødre kloster (1),
<i>Nørrejylland</i>					Næsholm (1), se fig. 1
Hbg. 1	MB 26	Lilleborg (2),	5	35	Stenstrup kirke, Fyn (1)
		Skt. Stefan, Lund (3),		35-7	Vejle Skt. Nikolaj (1)
		Understed kirke, Jylland (1)		37	Ørkil voldsted (1)
	27	Øster Marie kirke, Bornholm (1)	<i>Slesvig</i>		
2	28	Malt kirke, Jylland (1),	Hbg. 1	38	Assens (1),
		Starup kirke, Sønderjylland (1)			Odense (1)
3	29	Tjæreby kirke, Sjælland (1)	2	39	Roskilde (2),
<i>Ribe</i>					Skt. Jørgensbjerg v. Roskilde (1),
Hbg. 1	30	Roskilde (1),			Æbelholt kloster (2),
		Æbelholt kloster (1),			Store Valby (1),
		Skt. Ibs kirke, Roskilde (1),			Torup kirke (1), alle Sjælland
		Vor Frue kloster, Aarhus (1, utydelig),		39-41	Benløse, Sjælland (1)
		Ølgod kirke, Jylland (1)		41	Aarhus (1)

Erik Plovpennings mønter findes, som nævnt, i nogle skattefund, men gennemgående er der meget få mønter i skattefund, som er væsentlig yngre end kongens død, 1250. Denne observation har naturligvis betydning, når vi skal afgøre, hvor længe disse mønter egentlig har cirkuleret.

Det ældst kendte danske skattefund, fremkommet 1690 i fattigblokken i Skt. Hans kirke i Odense, omfattede netop Erik Plovpenning-mønter, i et tal af 'mere end 10' (Roskilde, Hbg. 3, MB 12) (19).

Et lille fund fra et nålemagerværksted på Strandstien i Aalborg dateres netop af to Erik Plovpenningmønter til efter 1241 (Nørrejylland, Hbg. 2, MB 28) (20).

På Lilleborg på Bornholm, hvor der i øvrigt er mange løsfund af Erik Plovpenning-mønter, fandtes 1963 også et lille skattefund, 4 Lunde-mønter (Hbg. 5, MB 5) (21).

Ved Trustrupgård på Djursland fandtes i 1920'erne to skattefund. Det ældste, og først fundne, som dateres til Christopher I.s tid (1252-1259), indeholdt blandt sine seks danske og 12 udenlandske mønter også en enkelt Erik Plovpenning-mønt (Roskilde, Hbg. 7, MB 25) (22).

Mere talrigt repræsenteret var Erik Plovpennings mønter i det sjællandske fund fra Herlufsholm, nedlagt c. 1255. Af de 202 mønter var ikke mindre end 12, altså 6 %, fra Eriks tid (Lund, Hbg. 4, MB 4, 2 stk., Hbg. 5, MB 5, 1 stk., Hbg. 7, MB 7, 2 stk.; Roskilde, Hbg. 4, MB 13-18, 4 stk., Hbg. 5, MB 19-20, 3 stk.). Det skal straks tilføjes, at godt halvdelen af fundet bestod af mønter fra Valdemar II Sejr, og af de øvrige var 11 fra Eriks efterfølger Abel og 77 fra Christopher I (23). Skønt for så vidt forholdsvis velrepræsenteret udgjorde mønterne fra Eriks tid altså i virkeligheden kun en ubetydelig brøkdels!

Fra det fynske Øster-Hæsinge fund, der dateres til c.

1257-59 og som fremkom 1840, var der blandt de i alt fundne c. 5,660 mønter kun én – siger og skriver én – mønt fra Erik Plovpenning (24).

Et meget beslægtet, anonymt fynsk fund (måske en del af ovennævnte Øster-Hæsinge fund?) indeholdt blandt sine 192 mønter ligeledes kun én Erik Plovpenning-mønt (25).

Endelig fandtes der i det ejendommelige bornholmske skattefund fra Skriversgade hele 11 mønter fra Erik Plovpenning, de udgør ganske vist kun godt ½ % af fundets i alt 1,875 danske mønter. Skatten må anses for nedlagt c. 1285 og er således en menneskealder yngre end de ovenfor anførte. Det er på mange måder et enestående fund, bl.a. fordi der er så mange mønttyper repræsenteret. Man kan således opfatte det som et 'opsparingsfund', hvor opsparingen ligefrem synes at have strakt sig over en hel generation eller mere. De 10 af Erik Plovpenning mønterne er fra Lund (Hbg. 4, MB 4:2; Hbg. 5, MB 5:6 og Hbg. 7, MB 7:2), mens 1 er fra Slesvig (Hbg. 2, MB 39) (26).

Vi kan følgerige ud fra skattefundene konstatere, at Erik Plovpenning-mønterne kun cirkulerede under denne konges regering (1241-50). Så snart han var død, var de væk. Den i praksis eneste undtagelse er det sjællandske Herlufsholm-fund fra ca. 1255, hvor de udgjorde 6 % af fundmassen. Det bornholmske opsparringsfund fra Skriversgade, hvor mere end én menneskealders udmøntninger er repræsenteret (fra Knud VI og Valdemar II Sejr til Erik Glippings seneste år) har i denne sammenhæng mindre vægt, det er ikke et udsnit af møntcirkulationen i midten af 1280'erne, men – som alt sagt – et opsparringsfund.

Forklaringen på dette er de jævnlige møntomvekslinger, som blev gennemført i visse perioder i dansk middelalder. Når den ny mønt var fremkommet, kunne ældre mønter ikke bruges lovligt, i hvert fald ikke til

skattebetalinger m.v. Dette har sandsynligvis været forholdet under Erik Plovpenning, mens der, som ovenfor nævnt, både fra hans far og forgænger, Valdemar II Sejr og hans bror og efterfølger Christopher I, er typer, som er uhyre udbredte både som i skatte- og løsfund, og hvor gyldighedsperioden formentlig har været anderledes (27).

På denne baggrund vil jeg fastholde min påstand om, at de fem Erik Plovpenning-mønter fra Næsholm viser, at der må have været en vis aktivitet på stedet før de nu fremkomne naturvidenskabelige dateringer, der jo vil datere anlægget til en hel menneskealder senere end Erik Plovpenning.

Som det ses ovenfor i listen over de fundne mønter, er Erik Plovpenning-mønterne fundet gennem hele udgravningsperioden, d.v.s. de har været spredt i hele Næsholm-området. Der foreligger mig bekendt ikke nogen detailleret dokumentation ud over la Cours årlige beretninger (samt selve monografien), derfor er det kun for to af mønternes vedkommende, at de lidt nærmere fundomstændigheder kendes, en spærregrav og et bageovngulv (28), for den sidste mønts vedkommende i øvrigt sammen med en Erik Menved-mønt. Når vi ved, at Erik Plovpennings og Erik Menveds mønter ellers ikke optræder sammen, kan vi roligt gå ud fra, at der her er tale om et udpræget sekundært fund. Ikke desto mindre – mønternes store spredning i området viser, at der må have været en eller anden form for bebyggelse før den dendrokronologisk daterede. Beboerne på Næsholm i 1240'erne og – måske – i første halvdel af 1250'erne har flere gange tabt gangbar mønt rundt om i området. Man tør vel ikke sige, at der nødvendigvis har været en befæstning på Næsholm i disse år, men der har færdedes mennesker i et ikke helt begrænset tal og i et ikke helt begrænset tidsrum. Det udsagn kunne man komme med på grundlag af en rent

numismatisk analyse af de løsfundne Erik Plovpenning-mønter. Men, som efterskriften viser, er det ikke det sidste ord i sagen.

Efterskrift

Nils Engberg og jeg, der færdes i samme hus, har naturligvis jævnlig diskuteret den problemstilling, som ovenfor er opridset, hvor resultaterne fra to af arkæologien hyppigt anvendte dateringsmetoder ikke passer sammen, og vi har løbende udvekslet vore manuskripter til dette bind af 'hikuin', efterhånden som de tog form. Det er klart, at Nils Engbergs første forklaring (se foregående artikel) på Erik Plovpenning mønternes opdukken tiltaler mig mest. Muligheden for, at møntmaterialet er kommet op på voldstedet i forbindelse med oprydning på nærliggende gårdtomter er naturligvis fuldt ud mulig. Det er en forklaring, som ikke kræver særlige krumspring for at blive accepteret. Store jordarbejder i middelalderen har – ganske som i nyere tid – bragt uorden i jordlagene og kan dermed influere på løsfundne mønters brugbarhed som dateringsmateriale (29).

Noter

1. Nils Engberg, Nyt fra Nationalmuseet, nr. 50, marts-maj 1991, s. 15.
2. Der foreligger en sammenfattende beretning om hele emnet af Nils Engberg i Antikvarisk-Topografisk Arkiv, Nationalmuseet.
3. Ingolf Erikssons opfattelse bygger utvivlsomt på Vilh. la Cours egen datering i hans afsnit om mønterne i monografien Næsholm, Kbhvn. 1961, s. 115-118. Han antager på grundlag af møntfundene, at 'borgen ikke kan være stort ældre end fra tiden omkring 1240 ...', s. 126.
4. Følgende numre: FP 1909, 1947, 1985, 2296, 2322, 2376 og 2393.
5. John Andersen (nu Gylling Weile), Mønterne fra Næsholm, Festskrift til K.G. Kaaber. Fra Holbæk Amt 1976, s. 109-114, oversigtstabel s. 111.

6. Anf. sted, s. 113.
7. Rikke Agnete Olsen, der selv har hørt la Cour komme med sit dictum, erklærer, at det lød således »Een mønt daterer kun sig selv«. Dette giver naturligvis noget bedre mening, også i Næsholm sammenhæng.
8. Et eksempel er den såkaldte KRISTIANA RELIGIO-mønt, slået i Ludvig den Frommes navn (814-40), men som i hvert fald er produceret endnu hundrede år efter Ludvigs død.
9. Et kendt eksempel fra nyere dansk arkæologi er Ribe-undersøgelserne, hvor de første dateringer af Ribe til 700-tallet skyldes fundene af sceattas. Bestemmelserne af disse blev udført af Kirsten Bendixen, se hendes publicering i Ribe Excavations, I, Esbjerg 1981, s. 63-101.
10. Iflg. la Cours beretning om gravninger på Næsholm i 1954 fandtes mønten nær bageovnens gulv i et fyldlag, 'Nær selve gulvet fandtes to mønter, den ene fra Erik Plovpenings, den anden fra Erik Mændveds tid'.
11. Iflg. FP er mønten fundet 2. oktober i vestlige spærregrav.
12. Se Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c. 1550, Kbhvn. 1992 (under udgivelse), nr. 77, 78, 80.
13. Se f.eks. oversigten hos Kirsten Bendixen, Aarbøger 1978, s. 184.
14. Der tænkes på Christopher II, Ribe, Hbg. 5, MB 96, ligeledes diskuteret i Kirsten Bendixens oven anførte artikel.
15. Danmarks middelalderlige skattefund, nr. 77, 78 og 80, jfr. nedenfor.
16. De senere fund er anført nedenfor, det drejer sig om Danmarks Middelalderlige Skattefund nr. 84, 86, 88, 89 og 96.
17. Optællingen bygger på en registrering foretaget på Den kgl. Mønt- og Medaillesamling.
18. Mønterne er fundet i Skt. Stefans kirke i Lund, publicerede af undertegnede i 1979 og igen – lidt ændret – 1981. Det foreslås her, at type Hbg. 1, MB 26, som tidligere var henført til Jylland, snarere er skånsk p.g.a. de relativt talrige forekomster i Skåne, mens derimod den angiveligt jyske forekomst er svagt belagt. Det er i øvrigt tænkeligt, at den geografiske fordeling af Erik Plovpenings mønter til de enkelte møntsteder i det hele bør revideres.
19. Danmarks Middelalderlige Skattefund, 1992 (under udgivelse), nr. 77.
20. Danmarks middelalderlige Skattefund, nr. 76.
21. Danmarks Middelalderlige Skattefund, nr. 80.
22. Danmarks Middelalderlige Skattefund, nr. 84.
23. Danmarks Middelalderlige Skattefund, nr. 86.
24. Danmarks middelalderlige Skattefund, nr. 88.
25. Danmarks Middelalderlige Skattefund, nr. 89.
26. Danmarks middelalderlige Skattefund, nr. 96.
27. Jfr. Kirsten Bendixen, anf. arbejde.
28. Jfr. note 10 og 11 ovenfor.
29. Et næsten klassisk eksempel, hvor man kan forklare fraværet af mønter på en ellers fundrig lokalitet, kommer fra Roskilde. I denne gamle by, hvor det vrirler med løsfund, mangler middelalderfund ganske indenfor den gamle kongsgårds område. Det har vist sig, at det må skyldes store jordarbejder, der – iflg. skriftlige kilder – er foretaget i 1450'erne, jfr. Ingrid Nielsen & Ole Schiørring, Roskildes middelalder på kort, 13 bidrag til Roskilde by og egns historie, red. Frank Birkebæk, Roskilde museum 1979, s. 94-110.

Litteratur

- Andersen, John: (nu Gylling Weile), Mønterne fra Næsholm, Festschrift til K.G. Kaaber. Fra Holbæk Amt 1976, s. 109-114.
- Bendixen, Kirsten: Møntcirkulationen i Danmark fra Vikingetid til Valdemarssønnerne, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1978, s. 155-190.
- Cour, Vilh. la: Næsholm, Kbhvn. 1961.
- Engberg, Nils: Nydatering af voldstedet Næsholm i Odsherred, Nyt fra Nationalmuseet nr. 50, marts-maj 1991, s. 15.
- Jensen, Jørgen Steen: Middelaldermønter fra kirketomt i Lund, Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad 1979, s. 75-80; genoptrykt med enkelte ændringer i Anders W. Mårtensson, S:t Stefan i Lund, Gamla Lund, 62, Lund 1981, s. 139-150.
- Nielsen, Ingrid og Ole Schiørring: Roskildes middelalder på kort. 13 bidrag til Roskilde by og egns historie, red. Frank Birkebæk, Roskilde museum 1979, s. 94-110.